

preminuli učenjak nije uopće spomenut u Kusićevoj knjizi. Navodimo napose Keilbachovu knjigu *Religion und Religionen* (Schöningh-Verlag 1976).

c) Zapazismo da se dru Kusiću dopadaju riječ i pojam »preispitivanje«. No često se puta u njega radi o »ispravljanju« (talij. *raddrizzamento*), kao kad tumači pojmove: otuđenje, humanizam, agnosticizam, sloboda, i druge koji u marksizmu i kršćanstvu jednako zvuče, ali nisu sadržajno isti. A takvo ispravljanje i preispitivanje danas su vrlo potrebni. — Hvala dru Kusiću!

ESHATOLOGIJA

Ivan Devčić

Josip Kribl, *Eshatologija (Smrt-besmrtnost, pakao-čistilište-raj — s onu stranu dobra i zla) Nikolaja Berdjajeva*, Zagreb, 1982, str. 64.

Brojnim svojim radovima o Berdjajevu prof. dr. Josip Kribl dodao je i ovaj prikaz o eshatologiji ovog velikog ruskog filozofa. U tri poglavlja, naznačena već u podnaslovu, prikazana je i kritičkim bilješkama popraćena eshatologija odnosno eshatološka etika u Berdjajevu djelu *O naznanenii čeloveka — Opi paradoksalnoi etiki*, Pariz, 1931.

Najopširnije je poglavlje o smrti i besmrtnosti. Prema Berdjajevu smrt je najdublja i najvažnija činjenica života, jer bi život »bio besmislen kad ne bi postojao konac, smrt preko koje se ulazi u sadržajni život« (11). U tom smislu smrt je pozitivna. Ali s druge strane ona je također zlo i izvor svakog zla: »Svaki prekid dobra povezan je sa smrću...« (14). Iz te dvoznačnosti smrti proizlazi da se s jedne strane protiv nje trebamo boriti, a s druge je trebamo prihvatiti ukoliko nam omogućava ulaz u vječni život. Smrt izaziva u čovjeku užas i tjeskobu, koje socijalna svakidašnjica nastoji zatomiti i potisnuti. Užas i tjeskoba dolaze otud što kroz smrt prodire vječnost u vrijeme i sudi vremenu. Osim užasa i tjeskobe, čovjek pred smrću osjeća i animalni strah. Budući da je on osoba stvorena na sliku Božju, smrt je za nj tragična. Ta tragika se ne može riješiti rađanjem, tj. produženjem života rodu, a besplodna je i ideja besmrtnosti. Tragika smrti rješava se kršćanskim uskrsnućem, koje »ne naglašava samo pobjedu nad smrću kod čovjek već pobjedu nad čitavim materijalnim svijetom« (20). Vječni život se ne nadovezuje jednostavno na život prije smrti, nego je to život sasvim drugačije kvalitete, koji se već u vremenu može u dubini *trenutka* postići.

U nauci o paklu Berdjajev razlikuje objektivni i subjektivni vid. Ideja objektivnog pakla nespojiva je s Bogom. To »nije kršćansko gledanje, nego manihejsko« (34). No, pakao postoji kao subjektivno, psihološko, vremenito stanje, »koje čovjek proživljava uviđajući da je to on htio« (33). Proživljavanje vremenitih muka čini nam se beskrajnim te se odatle rodila ideja o vječnim mukama. Pakao je povezan s osobom i njezinom slobodom, kao čudoredni postulat čovjekova duha, a ne s Božjom pravednošću i kaznom. Objektivni pakao je stvorila pravda i odmazda »dobrih«, a ne Bog koji je ljubav. Ali stvaranje pakla za »zle« nije u skladu s Kristom koji je sišao u pakao da oslobodi one koji su u njemu, a ne da ih u njega utjera. I smrt i pakao su prema Berdjajevu antinomične stvarnosti. Stoga »mi ne možemo i nije nam potrebno graditi nikakvu racionalnu ontologiju pakla, ni oportunističku ni

pesimističku. *Ali možemo i moramo vjerovati da je Krist pobijedio silu pakla i da posljednja riječ pripada Bogu i Božjem smislu*» (47).

U trećem poglavlju izložena je Berdjajeva nauka o raju. On razlikuje između raja na početku i raja na kraju svjetskog procesa. Čovjekov se put odvija između ta dva raja. Razlika između prvog i drugog raja je u tome što čovjek u prvom raju nije poznavao stvaralačke slobode i razlikovanja između »dobra« i »zla«, dok raj na kraju svjetskog procesa nastaje poslije proživljavanja pakla i iskušane slobode. Raj na kraju »je raj poslije kušnje zla i otklanjanja zla i slobode koja je dovela do zla« (50). Etički gledano, konačni raj je »s onu stranu dobra i zla«. Raj je cjelovitost, a naše čudoredno »dobro« je razdvojenost jer pretpostavlja »zlo«. Slijedeći istočne crkvene oce, od kojih uzima i neke misli, Berdjajev opisuje raj i kao *teozis*, pobožanstvenjenje svijeta. Predosjećaj raja možemo imati u stvaralačkoj ekstazi, koja je izlaz iz vremena. S tim je povezano i Berdjajevljevo protivljenje pasivnom odnosu prema apokalipsi, kao i njegovo dinamičko poimanje vječnosti. Raj je vječnost, a ne vrijeme; stoga je hilijastička ideja neprihvatljiva. Ali o raju se, kao i o paklu, može govoriti samo apofatički, a ne racionalno.

Eshatologija je povezana s najvažnijim i najosnovnijim pitanjima života. Budući da se etika bavi čovjekovim djelovanjem u odnosu na njegov zadnji cilj, ona je moguća samo kao eshatološka etika.

Berdjajevljeve misli o eshatologiji Kribl je prema potrebi popratio kritičkim bilješkama (sa stanovišta katoličke dogmatike etike i ontologije) ispod teksta. Budući da se ograničio samo na prikaz Berdjajevljeve eshatologije u djelu *O naznačenii čeloveka* (treći dio), vjerojatno je to razlog što nije dodirnuo neke probleme ove filozofije koji su i za eshatologiju relevantni, kao npr. pitanje o slobodi i nužnosti svjetskog procesa, s tim povezani problem povijesno-eshatološkog ciklizma te odnos između stvaralaštva i objektivacije, koji čini problematičnim Berdjajevljev zahtjev za aktivnim odnosom prema apokalipsi. Usprkos tome Kriblov rad je dobar kao uvod i uvid u eshatološku misao ovog ruskog filozofa, koji je u sebi nosio snažno eshatološko čuvstvo.

VII. KONGRES EVROPSKOG FORUMA LAIKA

Lojzika Ulman

Sedmi kongres Evropskog foruma laika održan je prošloga ljeta u Vughtu u Nizozemskoj. Sudjelovali su laici iz 17 evropskih zemalja. Našu zemlju su zastupala tri delegata. Bili su prisutni i nekatolici. Forum se sastaje svake druge godine i raspravlja o aktualnoj, unaprijed dogovorenoj temi. Počelo se s ovakvim skupovima 1970. godine, a od 1974. Forum održava trajnu vezu s Papinskim vijećem za laike i s Biskupskim konferencijama Evrope.

Na Sedmom kongresu raspravljalo se na temu *Specifična odgovornost kršćanskih laika u sekulariziranom društvu i kulturi*. Za slijedeći susret u Irskoj dogovorena je tema *Kristov mir*.

Kongres je bio odlično organiziran, predavanja i rasprave tekli su u najboljem redu. Raspravljalo se u osam dvojezičnih grupa.